

SASFI CSABA

Középfokú iskolahálózat és városállomány Magyarországon 1910-ben

*Az iskolai pályaválasztás szabadságfoka**

A társadalmi csoportok területi-lakóhelyi egyenlőtlenségei a középfokú (és ezen keresztül a felsőfokú) oktatáshoz való hozzáférés egyenlőtlenségeiben is realizálódnak, az iskolázási esélyek lakóhely szerinti koncentrációja meghatározó minden iskolázási-képzési stratégia szempontjából, következésképpen az iskolázottság útján történő társadalmi felemelkedés lehetőségeit is megszabják. Az alábbi elemzésben rekonstruáljuk, hogy a dualista korszak középfokú iskolatípusainak milyen kombinációi voltak megtalálhatók az egyes településeken 1910-ben. Ezzel áttekinthetjük azt, hogy a középszintű iskolázatásnak hol, milyen lehetőségei voltak helyben adottak, a helybeli iskolakínálat, illetve iskolarendszer milyen tipikus iskolaválasztásokat és iskolai pályát, tanulmányi utakat tett lehetővé. Ezt a konstellációt nevezzük az iskolai pályaválasztás szabadságfokának. Az 1910-es időpontot az utolsó dualizmus kori népszámlálásra tekintettel határoztuk meg, amelynek adatai a további részletes elemzések alapjául szolgálhatnak.

Mielőtt a fenti kérdések megválaszolásába kezdenénk, szükséges előre bocsátanunk az 1910-ben fennálló középfokú oktatás iskolatípusainak intézménytörténeti vázlatát.

A középfokú oktatási rendszer modernizációja (1849–1897)

Át kell tekintenünk azt az intézményi differenciálódási folyamatot,¹ melynek során az 1848. évi magyarországi polgári forradalom előtt fennállott egyetlen középiskola, a gimnázium mellé létrejöttek azok az iskolatípusok, amelyek az elemi oktatás négy-öt évén túl magasabb modern műveltségre és ezzel betölthető feladatkörök ellátására készítették fel diákjaikat.

*Az alábbi szöveg korábbi munkáimon alapul: Sasfi Csaba: *Iskolák és diákok középszinten az I. világháború előtt Magyarországon*. In: Czoch Gábor – Horváth Gergely Krisztián – Pozsgai Péter (szerk.): *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Budapest, 2008. 508–527.; Sasfi Csaba: *Felekezeti és a középiskolai szocializáció színterei. A magyarországi középiskolai diákság felekezeti viszonyai a 19. században*. Századok, 144. évf. (2010) 3. sz. 563–593.; Sasfi Csaba: *Reprodukció és mobilitás: A középfokú oktatás társadalmi funkciói a dualizmusban*. Korall, 15. évf. (2014) 56. sz. 96–117. A bennük közölt adatokat és számításokat tovább fejlesztve és részben korrigálva használom. A tanulmány egy nagyobb, a magyarországi középfokú oktatás „hosszú 19. századi” társadalomtörténetét bemutató munka része, amely *A professzionalizáció története. Magyarország a 19–20. században európai kontextusban* című NKFIH (sz. 132451) projekt keretében készül. Köszönöm a kutatócsoport tagjainak – különösen Tátrai Viktornak – a szöveg korábbi változatához fűzött értékes észrevételeit és módosító javaslatát.

¹ Részletesebben lásd Sasfi: *Iskolák és diákok középszinten az I. világháború előtt Magyarországon*, 510–521.

Ebben az értelemben ezt a folyamatot a középfokú oktatás modernizációjának nevezhetjük. Az új műveltségterületek oktatásának igénye ugyan már korábban is megfogalmazódott, azonban a hatékony átadásukat biztosító iskolatípusoknak csak a kezdetleges szervezeti formái alakultak ki (polgáriskola, tanítóképző). Ilyen formán a magasabb műveltségre, másként hosszabb tanulmányokra törekvőknek csak a gimnázium állt rendelkezésükre. Az újfajta iskolatípusokról való magyarországi gondolkodás már jóval 1848 előtt megindult, sőt figyelemreméltó szervezeti újításokat is eredményezett, de az átfogó, egységes fejlődés az 1849 végén Magyarországra is kiterjesztett ausztriai rendelettel, az *Entwurf*-al vette kezdetét. E folyamat végének pedig a honvédség saját képzőintézeteit létrehozó 1897. évi 23. törvény-cikket tekinthetjük. E két időpont között hozott törvényekkel és rendeletekkel alakult ki a középfokú oktatásnak az az intézményrendszere, amelyet a továbbiakban elemezni fogunk, a tíz–tizennyolc éves korú fiú tanulók iskolaválasztását, beiskolázását és előmenetelét, egy-egyével a jellemző középfokú iskolai pályafutásokat elemezve. Vizsgálatunk időpontjában a következő iskolatípusok alkották ezt az intézményrendszert:

Az egyik 1848 előtti iskolatípus a *gimnázium*, a klasszikus középiskola volt, amelyet modern, nyolcosztályos szerkezetű formájában az 1849-es *Entwurf* hozott létre, és az 1883-as középiskolai törvény véglegesített korszakunkban. 1910-ben a gimnáziumoknak azonban még 18,5%-a csak négy vagy öt-hat osztállyal működő nem teljes gimnázium volt, bár számuk folyamatosan csökkent a dualizmus éveiben. A másik 1848 előtti iskolatípus a *tanítóképző* volt. Az első önálló szervezeti formában működő, vagyis nem elemi szintű iskolához kapcsolódó tanítóképzőt 1828-ban alapították Egerben. Egységes típusként az 1868-as népiskolai törvény alakította ki, három évfolyammal, amit 1871-ben négyre emeltek. A felvételi követelmény a közép- vagy polgári iskola négy osztályának elvégzése volt. A *reáliskolát* az *Entwurf* hívta életre, akkor még csak hat – három alsó és három felső – osztállyal. A háromosztályos változata volt az alreáliskola, amely a polgári iskola feladatkörét is ellátta amellet, hogy a hatosztályos főreáliskola előképzését végezte. A reáliskola 1875-ben egészült ki négyosztályos alreál- és nyolcosztályos főreáliskolává, ekkortól adott érettségit, amely a Műegyetemre és a tudományegyetemek természettudományos szakjaira, valamint a gyakorlati irányú főiskolákra biztosított felvételt. A reáliskolák között ugyancsak voltak nem teljes, nyolcosztályos szervezetűek, 1910-ben 18,8%-uk volt ilyen. A gimnázium és a reáliskola képezte a korszak megfogalmazásában a 'középsiskolá'-t. A *polgári iskolát* szintén az 1868-as népiskolai törvény alakította ki, felállítását lehetővé téve minden ötezernél több lakost számláló, jelentős anyagi erővel rendelkező település számára, fiúknak hat, lányoknak négy osztállyal. Az 5–6. osztály nem volt sikeres, csak néhány helyen, kevés tanulóval működött, mert a 4. osztályos végzettséghez képest semmilyen további foglalkozásra nem képesített. A polgári felső osztályaihoz hasonlóan alakult a háromosztályos *felső népiskola* története is. Ezt ugyancsak a népoktatási törvény állította rendszerbe, de nem lett népszerű iskolafajta. Ezek a középfokú iskolák egyfajta sajátos városi, az elemi szint feletti műveltséget közvetítettek, ami egyes megfogalmazások szerint a kispolgárság iskolájává tette a polgárit. A *felsőkereskedelmi iskola* talán az egész korszak legsikeresebb iskolatípusa volt. Az 1857-ben alapított Pesti Kereskedelmi Akadémiából fejlődött ki – amelyben neve ellenére középszintű oktatás folyt. Ez az intézmény adta ugyanis a mintáját a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1872-es rendeletével létrehozott középszintű kereskedelmi iskolának, amely három évfolyammal működött, és a felvételi követelmény – akárcsak a tanítóképző esetében – a közép- vagy polgári iskolai négyosztályos végzettség volt. Záróvizsgája – amely az érettséget megnevezést is elnyerte – a továbbtanulásra csak csekély, szakirányú főiskolai lehetőséget biztosított, a katonai egyévi önkéntesség lehetőségét azonban nyújtotta, és munkaerőpiaci értéke igen jelentős volt, elsősorban a pénzügyi intézmények területén. Ehhez a típushoz nagyon

hasonló volt a *felső ipari iskola*, de egy évvel hosszabb tanulmányi idővel és jóval kisebb számban működött. Végül a katonai középfokú iskolákat kell bemutatnunk. Ezek a közös hadsereg keretében jöttek létre, és az 1874. évi Wurm-b-féle reformmal nyertek egységes szervezeti keretet. A honvédség 1897-ben alapította meg a saját, de szervezetenként azonos intézményeit. A *katonai alreáliskolák* a *katonai főreáliskolák* és a *hadapródiskolák* számára képeztek növendékeket. A főreáliskolából a katonai akadémiákon lehetett tovább tanulni három-négy évet, magasabb tiszti képzettséget szerezve. Ha a növendék nem tanult ilyen módon tovább, csapattiszti várományosként, hadapródként, azaz tiszthelyettesként kezdte meg hivatásának gyakorlását a hadsereg alakulatainál. A hadapródiskolák pedig csakis ezt a pályautat biztosították, azonban négy évi képzés után. Ide a középiskolai és a polgári négy osztályos végzettséggel, valamint a katonai alreálból lehetett belépni.

1910-ben az addigra lezajlott, előbbieken vázolt intézményi differenciálódás eredményeképpen az alábbi szerkezeti képet találjuk a középfokú oktatásban. (1. táblázat)

Iskolatípus	Osztályok	Iskolák száma	Diáklétszám
Gimnáziumok	1–8	178	57 387
Reáliskolák	1–8	32	10 388
Polgári fiúiskolák	1–6	166	34 637
Fiú felső népiskolák	1–3	4	347
Katonai alreáliskolák	1–4	2	399
Tanítóképző intézetek	5–8	49	4 831
Felsőkereskedelmi iskolák	5–7	45	8 249
Felső ipariskolák	5–8	4	879
Hadapródiskolák	5–8	7	891
Katonai főreáliskolák	5–7	2	223
<i>Összesen</i>	–	489	118 231

1. táblázat

A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK ÉS FIÚ DIÁKJAİK SZÁMA AZ 1909/1910-ES TANÉVBEN

Megjegyzés:

- Gimnáziumi, reáliskolai és tanítóképzős diákok: osztályvizsgát tett nyilvános és magán év végén.
- Többi iskola diákjai: nyilvános és magán év végén.
- Katonai iskolák diákjai: csak a magyarországi illetőségűek.
- A fiú polgári 5–6. osztályaiban mindössze 214 diák tanult.

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv 1910. Budapest, 1911.

Ha az 1. táblázat alapján megvizsgáljuk, hogy a klasszikus középiskolához, a gimnáziumhoz képest miként alakult a többi, a fenti értelemben modern középiskola száma és fiú diákjaik létszáma, akkor a következőket állapíthatjuk meg: A 20. század első évtizedére a középiskolákba járó közel 120 ezer diák közül csaknem 49% tanult a 178 gimnáziumban, 51% pedig az 1849-től kifejlődő 311 modern középiskola valamelyikében. Ha csak az iskolatípust nézzük, akkor azonban mind az iskolák, mind a diákjaik számát tekintve még mindig a gimnázium a legnagyobb súlyú középfokú iskola.

Ha azonban az 5–8. osztályok képezte *felső középfokot* vizsgáljuk, akkor lényegesen változik a kép: a 12 989 felső tagozatos gimnazistával szemben a modern iskolatípusok 17 551

diákja áll, azaz a gimnáziumban már csak az összes felső középfokú tanuló 42,1%-a tanult.² Ennek a fokozatnak a záróvizsgáját tekintve a reáliskolai és a felsőkereskedelmi érettségik száma együttesen a gimnáziumi érettségi vizsgák 60%-át tették ki 1901–1910 között.³

Ennek alapján kijelenthetjük, hogy a középfokú iskolahálózatban számszerűen és a tanulólétszámbeli súlyukat tekintve többségbe került a modern elem. A felsőfokú továbbtanulásra való jogosultság megszerzését nézve azonban a hagyományos középiskola, a gimnázium előnye továbbra is igen jelentős maradt, aminek alapvető oka a különböző érettségikhez kötődő – korábban említett – eltérő továbbtanulási jogosultság. E jellemzője alapján beszélhetünk a középfokú oktatás ún. kettős szerkezetéről,⁴ azaz arról, hogy a teljes körű felsőfokú tanulmányok jogosultságának megszerzéséhez a „királyi utat” a tízéves korban megkezdett gimnáziumi klasszikus-latin tanulmányok jelentették.

Iskolaválasztás és beiskolázás a felső középfokon

A tanítóképző, a felső kereskedelmi és felső ipar-, valamint a hadapródiskolák tehát felső középfokú iskolák voltak, amelyekbe négyosztályú alsó középfokú előképzettséggű diákok léphettek be, azaz akik a gimnázium, a reál vagy a polgári negyedik osztályát elvégezték. Így tehát normál esetben tizennégy éves korban döntés született arról, hogy a diák adott iskolában folytatja-e tanulmányait, avagy más, felső középfokú iskolát választ. Ehhez a döntéshez arra volt szükség, hogy a középfokú oktatás átjárható legyen, ebben a még megfelelő életkorban mód legyen a tanulmányi utak korrekciójára a pályaválasztási elképzelésekkel összhangban. Ez az iskolatípusok tantervi céljainak és követelményeinek egymáshoz közelítésével legkésőbb a 1890-es évekre megvalósult.⁵ A tényleges átjárhatóságot a 4., azaz az alsóközép osztályok elvégzése utáni iskolaválasztás statisztikája mutatja. (2. táblázat)

A táblázat adataiból a korábban említett „kettős szerkezet” jól körvonalazódó képe bontakozik ki. Látható, hogy a két nyolcosztályos középiskola közül a gimnáziumban jóval nagyobb arányban tanulnak tovább az eredeti intézményben, mint a reáliskolában. Az is jól látszik, hogy ugyan valóban van átjárás a polgáriból a „királyi útra”, a gimnáziumba latin különbözőzeti vizsgával, valamint a reáliskolába is, de ez igen csekély mértékű.⁶ Ennél közel kétszer többen maradnak a polgáriban, és lépnek fel a továbbtanulás szempontjából zsákutcás 5–6. osztályba. A két középiskola között az átjárás minimális, mint ahogy a polgáriban sem sokkal többen folytatták tanulmányaikat a középiskolából átlépve. A három felsőközép iskolát nézve a felsőkereskedelmibe leginkább a polgári iskolából rekrutálódtak a diákok, több mint két és félszer annyian, mint a gimnáziumból, közel ötször annyian, mint a reáliskolából. A másik nagyszámú felső középiskola a tanítóképző, ide is a polgáriból lépnek fel legtöbben, de már jóval kiegyensúlyozottabb az arány a középiskolából, főként a gimnáziumból érkezőkhöz viszonyítva. Végül a katonai felső középfokú iskolákat nézve a gimnázium előképző szerepe egyértelmű, a táblázat alapján 60% körüli gimnazista előképzettséget lehet becsülni a kezdő osztályokban. Figyelemreméltó azonban, hogy a reális diákok közül nagyobb arányban léptek erre a pályára a 4. osztály után, mint a gimnáziumból.

² *Magyar statisztikai évkönyv 1910*, 364.

³ *Magyar statisztikai évkönyv 1910*, 372.

⁴ Nagy Péter Tibor: *Tantervpolitika a századvégen*. Educatio, 7. évf. (1998) tél 657–677.

⁵ Nagy: *Tantervpolitika a századvégen*, 657–677.

⁶ Ez az arány tíz évvel korábban több mint kétszeres volt: az 1898/99–1900/01 közötti három tanév átlagában a két középiskolában együtt 5,5%, a tanulók számát tekintve is közel egyharmaddal (31,4%) többen folytatták ily módon a polgári iskolában megkezdett tanulmányaikat.

Továbbtanul	1909/10. tanév			1908/9–10/11. tanévek átlaga %		
	gimnázium- ból	reálból	polgári- ból	gimnázium- ból	reálból	polgári- ból
Gimnáziumban	5808	7	92	73,4	0,4	1,7
Reáliskolában	6	795	41	0,1	51,6	0,6
Polgári iskolában	25	10	229	0,3	0,4	4,2
Felsőkereskedelmi iskolában	619	335	1649	8,8	23	30,8
Tanítóképzőben	414	49	524	5,2	2,7	9,6
Katonai középisko- lában	195	53	81	2,3	3,4	1,7
Egyéb szakiskolában	109	39	346	1,7	3,1	6,4
<i>Kereső pályára lép</i>	<i>512</i>	<i>198</i>	<i>2252</i>	<i>6,9</i>	<i>13,5</i>	<i>40,1</i>
<i>Otthon marad</i>	<i>90</i>	<i>30</i>	<i>176</i>	<i>1,2</i>	<i>1,6</i>	<i>3,5</i>
<i>Ismeretlen foglalk., meghalt</i>	<i>26</i>	<i>3</i>	<i>68</i>	<i>0,1</i>	<i>0,3</i>	<i>1,4</i>
<i>Összesen 4. osztályos diák</i>	<i>7804</i>	<i>1519</i>	<i>5458</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

2. táblázat

A GIMNÁZIUM, A REÁLISKOLA ÉS A POLGÁRI ISKOLA 4. OSZTÁLYÁBAN VIZSGÁT TETT NYILVÁNOS FIÚ TANULÓK TOVÁBBTANULÁSA ÉS PÁLYAVÁLASZTÁSA

Megjegyzés: A gimnáziumi és reáliskolai diákok esetében „az adatok nem előzetes bevallás, hanem utólagos tudakozódás eredményei”. A polgáristák esetében nem találni erre utalást, de ugyanezt feltételezzük az ő adataikról is.

Forrás: *Magyar statisztikai évkönyv 1909*. Budapest, 1910.; *Magyar statisztikai évkönyv 1910*, id. mű; *Magyar statisztikai évkönyv 1911*. Budapest, 1912.

Az is kivehető az adatokból, hogy a gimnázium az alsó tagozatán csak kisebb mértékben képez diákokat a három modern felsőközép típusnak, mint a polgári: a két középiskola diákjai együttesen is csak alig háromnegyedét teszik ki az ezekbe az iskolákba lépő polgáristáknak. A polgári és a felsőkereskedelmi között pedig erős kötődés látható, létszámaik alapján markáns vertikumot képeznek. Beszédesek továbbá a tanulmányaikat a 4. osztály után befejezők iskolák szerinti arányai is: ez messze legmagasabb a polgári iskolánál, de az is figyelemreméltó, hogy a reáliskolások hányada kétszerese a gimnázistákéknak.

Összességében tehát a tradicionális középiskola és az újabb, modern középfokú iskolák sajátos aszimmetrikus szerkezetet alkottak azzal, hogy közöttük a tanulók mozgása döntően egyirányú volt. Az átlépés a gimnáziumba, amely érettségi vizsgájával a teljes körű felsőfokú továbbtanulást biztosította, csekély volt. A másik irányban azonban a gimnázium alsó tagozata jelentős számban képzett a három új felsőközépfokú iskola számára diákokat, jóllehet csak nagyjából fele annyit, mint a jelentéktelen felső osztályokkal működő polgári iskola.

A középfokú iskolai végzettség utáni pályaválasztás tanulói szándékainak adatai⁷ szerint a modern szektor iskoláiból a felsőoktatás sokkal kevésbé volt elérhető, az egyenlő jogosítás híján főleg a tudományegyetemek klasszikus diplomás karai maradtak zárva diákjaik túlnyomó többsége előtt. Ugyanakkor középfokon végzett diákjaik nagy számban léptek olyan

⁷ *Magyar statisztikai évkönyv 1910*, 160. (felsőkereskedelmis érettségizők), 372. (középfokú érettségizők)

kereső foglalkozásra, amelyekre tanulmányaikkal nyertek képesítést, vagy melyekben a megszerzett korszerű, gyakorlatiasabb műveltséggel, szaktudással jó eséllyel pályázhattak.

A középfokú oktatás ún. kettős szerkezetének jelentőségét abban látjuk, hogy megmutatja azt a három fő képzési irányt, amely a tanulmányok céljaként kitűzhető és tömegesen bejárható volt. Az egyik a már említett „királyi út”, amely a hagyományos középiskolán, a gimnáziumon keresztül vezet a felsőfokú oktatás minden intézményébe. A másik képzési cél valamelyik modern felsőközépfokú végzettség megszerzése és ezzel szakképzettséget igénylő pálya vagy hivatás választása. Harmadik tanulmányi célként pedig az eleminél magasabb, elsősorban reális, gyakorlati általános műveltség elsajátítását határozhatjuk meg, amely a városi életvitel magasabb kulturális igényeit szolgálta.

A következő kérdésünk az, hogy ez a sajátos intézményi szerkezet a középfokú iskolával rendelkező települések szintjén milyen esélyeket kínált e három célhoz vezető út közötti választásra és a 4. osztály után pályakorrekcióra.

Iskolaválasztás – iskolázási utak – iskolai pályafutás

Az iskolaválasztás és továbbtanulás fenti adatai alapján jól kirajzolódnak azok a tanulmányi utak, intézményi iskolai pályák, amelyeken a legtöbb diák haladt végig a középfokú oktatási mezőben a hét–nyolc évi tanulmányokkal megszerezhető végzettség felé. Ezek mellett azt is fontos vizsgálunk, hol található az eleminél magasabb, polgári műveltséget adó alsóközépfokú iskolák. A továbbiakban arra keresünk választ, hogy az egyes településeken a középfokú iskolai kínálatnak milyen lehetőségei és korlátai, milyen tanulmányi utak voltak adottak, ezek milyen jellemző kombinációkat alkottak, tekintettel a továbbtanulás előbbiekben elemzett országos, átfogó és tömeges irányaira. Amit tehát vizsgálni fogunk, az a fenti iskolatípusok településenkénti előfordulása és kombinációik. Ennek a szempontnak a jelentőségét fogalmazta meg a dualista korszak vezető oktatási szakembere, Kármán Mór: „Igen sok tekintetben közönségünk nem küldheti oly iskolába gyermekeit, amely tulajdonképpen neki való lenne, hanem küldi oly intézetbe, amilyen éppen rendelkezésre áll. [...] Az egész országban csak 26 helyen lehetséges a választás a gimnázium és a reális iskola közt, és csak 44 helyen polgári iskola és középiskola közt. E számok fényesen illusztrálják, hogy nem áll az, mintha a nagyzás és a közhivatalokra való vágyás volna fő oka, amiért nálunk aránylag oly sokan tódulnak gimnáziumba. A főok az a tény, hogy a szülőknek, a kik a mindennapi népoktatásnál magasabb műveltséget akarnak gyermekeiknek adni, másnemű, igényeiknek megfelelőbb intézet rendelkezésükre nem áll.”⁸ Ezért az iskoláknak ez az elrendeződése kifejezetten a helybeli iskolahasználók, a helyi iskolázási kereslet⁹ oldaláról érdekel minket, ennek további indokaira a következőkben visszatérünk. A kérdéskör tehát nem az iskolázási kínálat

⁸ Kármán Mór: *A közoktatás egysége és a tanulmányok szervezete*. Budapest, 1911. 59–60. Korábban, 1882-ben ugyanezt állapította meg hivatali jelentésében a győri tankerületi főigazgató, lásd: Németh Antal: *Három tanügyi előterjesztés*. Győr. 1896. 48–49.

⁹ A középiskolák (gimnázium és reálisiskola) helybeli diákjai az 1881/82. tanévben 38,9%-ot tettek ki, az 1896/7. tanévben ez az arány 47,1% volt. *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett tizenegyedik jelentése*. Budapest, 1882. [1881/82. tanév] 266–268.; *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonhetedik jelentése*. Budapest, 1898. [1896/97. tanév] 113. Adathiány miatt időben nagyot ugorva ez az érték az 1932/33. tanévre valamivel több mint 68%-ra emelkedett: Asztalos József: *A magyar középiskolák statisztikája az 1932/33. tanévig*. Budapest, 1934. 20. Ezek az adatok ugyan csak a középiskolásokra vonatkoznak, azonban aligha érvényesülhetett más tendencia a többi, modern középfokú iskolatípus esetében.

mint központi funkció,¹⁰ hanem mint városi, azaz városon belüli funkció áll elemzésünk középpontjában. Ezt két egymáshoz szorosan kapcsolódó tényező indokolja megközelítésünkben.

Egyrészt és főképpen az az esélyelőny a lényeges, amit a helybeli fiatalok élveznek mind az iskolázási költségek, mind az iskolázási motivációk tekintetében. Az előbbi tényező régóta ismert,¹¹ a taníttatás közvetlen (felvételi és tandíj, tanszerek) és közvetett (szállás, étkezés stb.) költségei és arányuk időben változhattak ugyan, de a helyben lakás és a szülői felügyelet előnye aligha kérdéses. A motiváció esetében az iskolázottság közvetlenségére, a mindennapokban megtapasztalható szellemi vonzerejére, a sajátos miliőre gondolunk, amely az iskolaválasztáskor és a pályaválasztási célok kitűzésekor fejthette ki hatását. Minél nagyobb adminisztráció, minél több közintézmény működött egy városban, annál erősebb lehetett ez a hatás. Ez pedig kétségtelenül elsősorban a város központi funkcióival függ össze, amit annak a városhierarchiában elfoglalt pozíciója mutat meg legjobban. A mi szempontunkból azonban fontosabb az a városi funkció, amely a városiasság munkamegosztáson alapuló szerves kifejlődésével alakult ki, és amelynek kiemelt szegmense az alfabetizáció elterjedtsége és az iskolázott foglalkozások hangsúlyos jelenléte.¹²

Másrészt tehát arra vagyunk kíváncsiak, hogy egy iskolaszékhely településen belül milyen fokú a foglalkozási, szakmai specializáció, és ennek következtében milyen fejlett a munkamegosztás, mekkora a nagyobb iskolázottságot igénylő munkakörök száma.¹³ Arra

¹⁰ Erre a megközelítésre lásd legújabban: Nagy Mariann: *Magyarország oktatásügye*. In: Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza* 2. kötet. Pécs–Budapest, 2008. 123–146. A települések középfokú oktatási intézményeit – mint helyi iskolarendszert – így mi nem az „oktatási központ”, illetve „iskolaváros” kategóriái (uo. 141.) értelmében elemezzük. A középfokú iskolák „térsgégi intenzitását”, azaz a területi ellátottságot egyébként már a kortársak is élénk figyelemmel kísérték: Tölcséry Ferenc: *Magyarország középiskoláinak ismertetése a földrajz és statisztika alapján*. A Váci Piarista Főgymnasium Értesítője az 1892–93. tanévben; Benisch Artúr: *Középiskoláink elhelyezése*. Budapest, 1913.; Benisch Arthur: *Középfokú iskoláink elhelyezése*. Magyar Paedagogia, 27. évf. (1918) 11–31.; Valentényi Gáspár: *A felső kereskedelmi iskolák kialakulása és eloszlása hazánkban*. Budapest, 1916.; Szöllösi István: *A tanítóképzőintézetek elhelyezése*. Magyar Paedagogia, 27. évf. (1918) 289–293.

¹¹ „A mely szülék lakhelyén tanintézetek vannak, azoknak sok tekintetben könnyítve van gyermekeik taníttatása és neveltetése, nemcsak azért, mert ekkép a szülei háztól járhatván a gyermekek iskolába, folytonos szülei felügyelet alatt tartathatnak, hanem azért is, mert élelmi kitarásuk a szülei háznál kevesebb költséget igényel, mintha idegeneknél kell élelmezniök.” Galgóczi Károly: *Mire nevelje a magyar ember gyermekeit? Nevelési kalauz, a különböző életpályákra képező tanintézetek, az azokban iskolázás, iskolán kívül tanulás, életpályaválasztás s végre részletesen a tudományos, hivatalos, iparos s kereskedelmi életpályák viszonyai körül*. Pest, 1859. 51. Korábbi korszakra nézve erről részletesebben: Sasfi Csaba: *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, 2013. 196–201. Lásd még: „Ebben az összefüggésben kell említeni az 1867 után felgyorsuló urbanizáció szerepét. Ez az iskolahasználók társadalmi közégeknek jelentős részét közelebb hozta az iskolákhoz. Evvel nemcsak az elitiskolázás költsége csökkent gyorsan az érintettek számára, de a helyben lévő iskoláknál közvetlenül gerjesztett egy másként nem jelentkező vagy legalábbis nem fizetőképes iskolázási keresletet.” Karády Viktor: *A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1910)*. Educatio, 4. évf. (1995) 4. sz. 648.

¹² A városi jelleg, a városiasság ilyen korai értelmezésére lásd: Keleti Károly: *Hazánk és népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából*. Budapest, 1873., különösen a XI. Városi és vidéki népesség című fejezetet a 468–485. oldalakon.

¹³ Ebben a várostörténetés Vörös Károly felfogását követjük: „Mert a modern központi funkciók ellátásához, erre alkalmas város létrejöttéhez a funkció iránti külső igényen kívül olyan helyi társadalmi viszonyok is kellenek, melyek képesek megfelelni az e funkciók ellátásával szükségképpen együtt

keressük a választ, hogy mindez miként jelentkezett az oktatás különböző fajtáit nyújtó iskolatípusok iránti helyi keresletben, különös tekintettel az iskolák által közvetített modern ismeretekre és tudástartalmakra, valamint az ezek elsajátításával képződő társadalmi mobilitási pontenciálra, amely akár helyben, akár elvándorlással realizálódott. Érdekes lehet egy későbbi lépésben annak vizsgálata, hogy egy adott település társadalmának mely csoportjai játszanak aktív szerepet a településen kialakuló középfokú iskolai kínálat alakításában. Végül célként annak a kölcsönösségnek a feltárásáról van szó, hogy egyrészt milyen hatása van a város társadalmának a helyi iskolarendszer kialakítására, másrészt a városi iskolarendszer miként alakíthatja a város társadalmának csoportszerkezetét.

A középfokú iskolahálózat hierarchikus szintjei és az iskolaválasztás szabadságfoka

A fenti megfontolások alapján az 1910. évi statisztikai évkönyvből egységes adatbázisba gyűjtöttük azoknak a magyarországi¹⁴ településeknek a nevét és egyéb adatait, amelyek a fent említett középfokú iskolatípusok közül akár egy is működött.¹⁵ Budapestet kihagytuk, mert a főváros sajátos, modernizációs pólus, hídfőállás szerepe miatt nemcsak a középfokú oktatási választék mondható itt teljesnek és magas szintűnek, hanem a felsőfokú oktatás legnagyobb része is ide koncentrálódott, továbbá az egyedi, különleges és ritka tanfolyamoknak és képzéseknek is Budapest adott otthont. Mindemellett a kimagasló pénzbeli ráfordításoknak köszönhetően az alapfokú oktatás is igen kiterjedt és differenciált volt. Így a fővárosban a legteljesebb körű kínálatról, mintegy tökéletes „iskolai piac”-ról beszélhetünk,¹⁶ vagyis olyan célirányos iskolavégzési stratégiákat is feltételezhetünk, amiket az iskolaelérés térbeli körülményei alig korlátoztak. Emellett a főváros társadalmá igen tagolt, kulturálisan heterogén volt, ami széles és sokszínű iskolázási keresletet eredményezett ezen a piacon.¹⁷ A

járó mintegy járulékos feladatoknak. [...] a városnak előfeltétele, hogy éppen a területi munkamegosztásban általa vitt központi funkciók minél jobb ellátása érdekében helyben rendelkezék saját, megfelelő szélességű belső munkamegosztással és bizonyos infrastruktúrával, vagy illet mielőbb maga alakítson ki. E nélkül ui. lehet nagy telep, de még csak kicsiny várossá sem válik.” (Kiemelés az eredetiben) Vörös Károly: *A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában (különös tekintettel Kaposvár fejlődésére)*. In: Kanyar József (szerk.): *Somogy Megye Múltjából*. Levéltári Évkönyv 4. Kaposvár, 1973. 189–203., idézet: 189–190.

¹⁴ Horvát-Szlavonország településeit és Fiumét nem vettük figyelembe, az utóbbira lásd: Nagy Adrienn: *Fiume dualizmuskori oktatásügye és a Magyar Kivitel Akadémia. A magyarosítás és a szakoktatás kiépítése*. Korall, 15. évf. (2014) 56. sz. 118–145.

¹⁵ További igen részletes 1907/8. tanévi közép- és felsőfokú oktatási adatokat tartalmaz a jogi értelemben vett, azaz törvényhatósági jogú és rendezett tanácsú városokra: Thirring Gusztáv (szerk.): *Magyar városok statisztikai évkönyve 2*. Budapest, 1912. (137. táblázat)

¹⁶ Oktatási piacon azt az összetett kapcsolatrendszert értjük, amelyben az iskolázási, iskolahasználati igények, azaz a kereslet az iskolázási lehetőségekkel, az intézményi kínálattal találkozik. Hogy e két alaptényező közül mikor melyik hat a másira, az helytől, időtől függően igen változó lehet, vö. például: Archer, Margaret S.: *Introduction: Theorizing about the Expansion of Educational Systems*. In: Margaret S. Archer (ed.): *The Sociology of Educational Expansion*. Take-off, Growth and Inflation in Educational Systems. London – Beverly Hills, 1982. 3–64. és Karády Viktor: *A középiskolai piac társadalomtörténeti problémái Magyarországon*. In: Sasfi Csaba (szerk.): *Iskola és társadalom*. Zalai Gyűjtemény 41. Zalaegerszeg, 1997. 19–34. E viszonyrendszer mind pontosabb feltárásának lehetőségét a lokális elemzések nyújthatják.

¹⁷ A fővárosi oktatás társadalomtörténeti elemzését lásd: Tímár Lajos: *A középfokú iskolarendszer modernizálása és a társadalmi mobilitás konfliktusai Budapesten 1873–1943 között*. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok*. Salgótarján,

kínálat minőségi és mennyiségi dimenziója együtt hozza létre azokat a sajátos nagyvárosi, összetett oktatási rendszereket, amelyek vizsgálata jelen tanulmányunkétól eltérő megközelítést igényel.

A főváros nélkül 230 olyan települést kaptunk, amelyen középfokú (tíz–tizennyolc éves korosztálynak létesített) fiúiskola működött, akár önmagában, akár valamelyik más típussal vagy típusokkal együtt. A 230 kiválasztott település közül jogállását tekintve 25 törvényhatósági jogú város, 98 rendezett tanácsú város és 107 község volt. Ez utóbbi kategóriába a korábbi mezővárosok és más kisvárosok tartoztak.

Az ilyen módon összeállított adatbázis alapján alakítottuk ki az egyes iskolaszékhelyek típusait aszerint, hogy a középfokú iskolafajták közül hány működött az adott településeken, vagyis az iskolaválasztás lehetősége milyen körű volt. Hangsúlyozzuk, hogy a kínálat mennyiségi oldalát az első lépésben nem vettük figyelembe: az azonos típusba tartozó iskolák számát, fenntartói szerinti megoszlásukat¹⁸ és a diákjaik számát sem. A helyben működő, átjárható és egymásra épülő iskolatípusok alapján tehát két szélső pozíció közé soroltuk be az iskolaszékhely típusokat, amelyek a középfokú iskolahálózat szintjeit képezik. Az egyik szélső típust az *oktatási piac* jelenti, ahol a helyi diákok számára a legkisebb költségek mellett lehetséges a választás csaknem az összes középfokú oktatási intézmény között. Ezekben a városokban a három markáns, tanulmányi és presztízs szempontból eltérő, de praktikus módon azonos jogokat (önkéntesség) biztosító érettségi típus (gimnáziumi, reáliskolai és felsőkereskedelmi), illetve a tanítói oklevél megszerzésének lehetősége egyaránt rendelkezésre állt, valamint a katonai csapattiszti karriert biztosító hadapródiskolai végzettség is megszerzhető volt. A másik végletet az *egyoldalú* vagy *szegmentált* iskolakínálat és az ez által nyújtott szegmentált végzettség megszerzésének lehetőségei jelentették, ahol is valójában nem volt helyben választási lehetőség: a középfokú iskolatípusok közül csak egy működött, dönteni csak abban lehetett, hogy a helyben működő iskolában tanul-e a gyerek, vagy eleve máshová megy a kötelező, ezért tandíjmentes elemi iskolai tanulmányai után. A 230 iskolaszékhely közül 143 volt ilyen, és 51 olyan, ahol csak két középfokú iskola működött. Ezekben az esetekben különbséget kell tennünk aszerint is, hogy milyen szintű végzettség volt szerezhető az egyes helybeli iskolafajtákban: érettségi jellegű befejezett végzettség vagy annál alacsonyabb, nem teljes (rendszerint öt-hatosztályos) gimnáziumi vagy reáliskolai végzettség. Ezekről különbözik a négyosztályos polgári iskolai végzettség, amivel – mint korábban, a 2. táblázatban láttuk – legnagyobb számban és arányban a felsőkereskedelmi iskolába törekedtek továbbtanulni a polgáristák (három év átlagában 30,8%). De ennél is nagyobb volt azok aránya (három év átlagában 41,2%), akik a polgári negyedik osztálya után kereső pályára léptek. Ők a polgári iskola eredeti intenciója szerinti polgári, az eleminél magasabb, a produktív pályák és városi életforma által megkövetelt általános műveltséget sajátíthatták el ebben az iskolatípusban.

Különbséget lehet tenni az egy középfokú iskolatípussal rendelkező települések között aszerint is, hogy kizárólag a hagyományos vagy modern fajtákkal rendelkeztek-e. Ezekben az esetekben az iskolák létrejöttének körülményei, az alapítói-fenntartói szándékok és tehervállalások főként a későbbi lokális elemzések során tesznek szert alapvető jelentőségre,

1991. 253–267. Budapest kivételes városhálózati szerepkörére és metropolisz társadalmára lásd: Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza*. 2. kötet. Pécs–Budapest, 2008. 235–237.

¹⁸ Tehát azokat a sajátos konfigurációkat nem vizsgáltuk, ahol, mint például Brassóban, három főgimnázium, egy főreál- és egy reáliskola működött, valamint két felsőkereskedelmi és ugyancsak két leánypolgári iskola is.

amikor a kereslet-kínálat helybeli összefüggéseit, a kollektív iskolázási szándékok érvényesülésének útjait és módjait szeretnénk vizsgálni.

A fenti szempontok és megfontolások alapján az alábbi jellegzetes kombinációk alkotta típusokat hoztuk létre olyan módon, hogy az iskolaszékhelyek csoportosításánál az iskola-, illetve tanulmányi pályaválasztás döntési körének szélességét vagy szűkösségét vettük alapul, a fentebb említett három alapvető középfokú képzési cél sorrendjében.

A középfokú iskolák előfordulásának és kombinációiknak típusai – a középfokú iskolahálózat hierarchikus szintjei

1 – Az öt legnagyobb létszámú középfokú iskolatípus mindegyike megtalálható: **9** törvényhatósági jogú városban (Arad, Debrecen, Győr, Kassa, Nagyvárad, Pécs, Sopron, Szeged, Temesvár). Nem teljes középiskolák nem működtek ezekben a városokban, közülük 6-ban azonban felsőközép *katonaiskola* igen (Nagyváradon, Pécsen, Sopronban, Kassán és Temesváron), továbbá két *felső ipariskola* is Kassán, valamint Szegeden. A kisszámú modern felső középfokú iskolákat is figyelembe véve Kassán minden középfokú iskola megtalálható volt.

2 – Főgimnázium és modern, 8 (7) osztályos végzettséget adó középfokú iskolák (reál-felsőkereskedelmi-tanítóképző) valamelyike és polgári iskola jelenléte: **19** városban.¹⁹ A modern, 8 (7) osztályos végzettség megszerzésének lehetőségét nézve 14 városban felsőkereskedelmi érettségi, 7-ben tanítóképzős képesítővizsga, 2-ben reáliskolai érettségi lehetősége volt adott. Három városban ezek közül kettőre is volt mód.

3 – Főgimnázium és modern, 8 (7) osztályos végzettséget adó középfokú iskola *polgári iskola nélkül*: **26** település. A modern, 8 (7) osztályos végzettség megszerzésének lehetőségét nézve 4 városban felsőkereskedelmi érettségi, 20-ban tanítóképzős képesítővizsga, 6-ban reáliskolai érettségi lehetősége volt adott. Négy városban ezek közül kettőre is volt lehetőség.

4 – Főgimnázium és polgári iskola együtt: **18** településen.

5 – Csak főgimnázium: **37** településen.

6 – Csak modern, 5–8 (7) osztályos végzettséget adó középfokú iskola (4 főreál, 5 felsőkereskedelmi, 6 tanítóképző) polgári iskolával, *gimnázium nélkül*: **15** településen.²⁰

7 – Nem teljes (érettségit nem adó) gimnázium: **24** településen (ebből 5 településen polgári iskolával együtt).

8 – Polgári iskola vagy (2 helyen) nem teljes reáliskola: **82** településen.

A fenti megoszlási arányokból és a negyedik középfokú iskolai osztályt elvégzett tanulók pályaválasztási statisztikai adataiból az *iskolahálózat hierarchiájára* a következő főbb megállapítások tehetők:

Széles kínálat – oktatási piac

Az 1-es szint, a teljes – a budapestihez hasonló – iskolatípusbeli kínálat csak regionális szerepkört betöltő, modernizálódott nagyvárosokban alakult ki. Ezekben a városokban az opciók teljes köre fennállt, nemcsak a három alapcél, hanem az egyes szakterületek tekinteté-

¹⁹ A városok nevét a továbbiakban az áttekinthetőség miatt nem itt, hanem a függelékben adjuk meg.

²⁰ Zníóváralján és Szepeshelyen tanítóképző önmagában, alsótagozaton képző iskola nélkül működött.

ben is. A 2-es szintre sorolt városokban a domináns hagyományos gimnázium mellé – azaz egy településen belül – épült ki a modern, 8 (7) osztályos végzettséget adó iskolatípusok közül az esetek többségében az egyik, valamint az alsó szinten polgári iskola.

Az ezen a két szinten levő városokban lehetőség volt mind a tradicionális, mind az újabb iskolai pályák választására, mivel a hagyományos középiskola mellé többé-kevésbé harmonikusan kiépültek az új típusú iskolák, így adott volt a lehetőség mindhárom alapvető középfokú képzési cél választására az adott településen belül.

Szegmentált kínálat

Az alábbiakban azokat az *iskolaszékhely típusokat* vesszük sorra, ahol a középfokú iskolatípusok differenciálódásának folyamata egyoldalúan alakult: a hagyományos gimnázium mellé valamelyik modern iskolatípus vagy típusok jöttek létre, vagy csakis modern iskolatípusok kezdtek meg működésüket. Végül ide soroltuk azokat a településeket is, ahol ez a folyamat el sem indult, és csak a hagyományos középiskola, a gimnázium létezett.

Sorra véve az ide tartozó egyes szinteket a 3-as szintre sorolt települések esetében hasonló a helyzet a 2-es szintre sorolt iskolavárosokéval, azzal a lényegi különbséggel, hogy ezeken a településeken nem működött polgári iskola. Így a képzési alapcélok közül a harmadik, városi életvitel eleminél magasabb kulturális igényeit nem szolgálta külön iskolatípus, hanem ez is a modern típusok tanulóinak előképzéséhez hasonlóan a középiskolák alsó tagozatán történt.

Feltűnő ezzel kapcsolatban a klasszikus középiskola és a tanítóképző viszonylag nagy számú együttes előfordulása: ezekben az esetekben a gimnáziumi tanulmányoknak egy újonnan alakult, meglehetősen sajátos státusú professzió felé történő folytatásának lehetősége volt adott.

A 4-es szintre sorolt településeken főgimnázium mellé hoztak létre polgári iskolát: az utóbbi egyrészt tehermentesíthette a főgimnáziumi alsó tagozatot a kortársak által sokat emlegetett túlszűfoeltságtól, növelve ezzel a gimnázium oktatási hatékonyságát a felsőfokú tanulmányokra történő előkészítésben. Ezzel szemben a polgáristák helyben csak igen ritka esetben, latin különbözetivel tanulhattak tovább a gimnáziumban. Ezeken a településeken a tradicionális középiskolázás lehetősége tehát úgy volt adott, hogy a polgári iskolában annak eredeti szellemében a városi-gyakorlati műveltség megszerzésére is nyílt lehetőség. A kétféle műveltség elsajátítása tehát egymástól elhatárolt, alternatív intézményi keretben történhetett.

Az 5-ös szintre sorolt 37 főgimnázium a 7-es szintre sorolt 24 nem teljes gimnáziummal együtt értelmezhető: ezeknek az iskoláknak 59%-át 1850 előtt alapították, 18%-át pedig 1890 után. Az utóbbiak egy kivételével állami alapításúak voltak.

A 6-os szintre sorolt iskolaszékhelyeken csak modern középfokú iskolák működtek, ezeken a településeken klasszikus tanulmányokat nem lehetett folytatni. Ezen a típuson belül figyelemreméltó az az öt település, ahol kizárólag állami polgári és állami felsőkereskedelmi iskola működött.

A 7-es szintre sorolt településeken található nem teljes, tehát érettségit nem biztosító gimnáziumoknak valóságos konkurenciát jelenthetett a helyben működő polgári iskola, hiszen ezeken a helyeken az első számú képzési célt, a gimnáziumi érettségit nem lehetett helyben elérni.

Végül a 8-as szintre sorolt települések polgári iskoláiban a városi-gyakorlati műveltség elsajátítására volt lehetőség, azonban a továbbtanulás reális esélye nélkül, ugyanakkor számos alacsonyabb képzettséget igénylő munkakörre történő képesítéssel.

Úgy gondoljuk, a fentiekben látható számszerűsítve a középfokú iskolarendszer modernizációjának dualizmus végi állapota. Az 1–3-as szint lényegében kiegyensúlyozott kínálatot nyújtó, modernizálódott oktatási piacait 54 településen azonosítottuk. Ezzel szemben áll egyfelől az 5-ös és 7-es szintekre sorolt, csak klasszikus képzést biztosító 56 település, másfelől a 6-os szintre sorolt 15 település, amelyen csak modern középfokú iskola működött. Az iskolahálózat sajátosan elkülönülő alsó részét képezi az a 82 település, ahol csak polgári iskolában folyt oktatás. Ez több mint felét jelenti az összes polgári fiúiskolával rendelkező 140 településnek, ami jelzi, hogy a polgári eredeti célja, a városi magasabb műveltség terjesztése milyen széles körben érvényesült.

A fenti megállapítások plasztikusabbá teszik a 2. táblázatban már megfigyelt tendenciát is: a két legnépesebb felső középfokú, vagyis a tizennégy–tizennyolc éves korosztályt befogadó, valamilyen előképzettséget igénylő iskolatípus, a tanítóképző és a felsőkereskedelmi közül az előbbi kizárólagosabban kötődik a hagyományos típushoz, a gimnáziumokhoz, mint a felsőkereskedelmi, amely inkább a polgári iskolához áll közel: a tanítóképzőknek nem egészen fele forduló polgári iskolával együtt, a felsőkereskedelmiknek majdnem 90%-a. Más szóval a – döntően nem állami – tanítóképzők feltehetően inkább meríthettek a gimnáziumok negyedik osztályát elvégzett diákok közül, mint a felsőkereskedelmi iskolák, amelyeknek a polgári iskolákra építése eleve koncepcionálisan megalapozott oktatáspolitikai lépés volt. Erre a kérdésre nézve sajátos vizsgálati bázis lehet az az öt település, ahol kizárólag állami polgári és állami felsőkereskedelmi iskola működött: Alsókubin, Homonna, Lippa, Nagyrőce és Turócszentmárton.

Iskolahálózat és városállomány

Azt a kérdést is meg kell vizsgálnunk, hogy a középiskolai hálózatot alkotó különböző iskolaszékhely típusok vajon miként pozícionálhatók a dualizmus végi városállományban. Ennek megválaszolásához az 1910-ben végrehajtott népszámlálás igen gazdag adatait nyújtanak lehetőséget számunkra. Ennek során először az egyes szinteken elhelyezkedő települések jogállását, átlagos lélekszám adatait és növekedési ütemét tekintjük át. (3. táblázat)

Amikor az iskolahálózat szintjeit a „piaci” versus „szegmentált” iskolázási lehetőségek szerint alakítottuk ki, ezzel egy hozzávetőleges skálát képeztünk, amelyen a legnagyobb választási szabadság az ún. oktatási piacon (1-2. szint) valósul meg. Az iskolaszékhely városok népességszám megoszlásai ezt a csoportosítást alátámasztani látszanak: a nagyobb népességkoncentrációval és ennek előzményeként nagyobb népesség-növekedési aránnyal²¹ rendelkező, magasabb jogállású városokban nagyobb az iskoláztatási lehetőségek választéka. A táblázat közepén van némi egyenetlenség: a 3-as és a 4-es iskolaszékhely típust egymással felcserélve mutatna kiegyensúlyozott sort – mindkét népességmutató esetében következetesen csökkenő tendenciát – a táblázat. Így az 1–4-es szint együtt képezi az iskolahálózat domináns alapstruktúráját a régi középiskolával, a gimnáziummal, amely mellé a nagyobb és gyorsabb népességkoncentrációt, illetve magasabb jogállást elérő nagyvárosokban egyre inkább kiépültek a modern iskolatípusok.²²

²¹ A törvényhatósági jogú városok népességnövekedése 1890–1910 között 53,4% volt (Budapest és Fiume nélkül), a rendezett tanácsú városoké 44%.

²² Ezt a feltételezett folyamatot az ezeken az iskolaszékhelyeken található iskolák alapítási idejének és az alapító szándékoknak a pontos ismeretében lehet bizonyítani.

Szint	Települések száma	Települések jogállása 1910			Átlagos népességszám 1910 (össznépesség)	Átlagos népesség-növekedés % 1880–1910 (jelenlevő polgári népesség, 1880=100%)
		thj. város	rt. város	község		
1	9	9	-	-	64 801	66,7
2	19	9	10	-	32 502	53,0
3	26	4	14	8	17 837	37,1
4	18	1	16	1	21 095	48,7
5	37	-	29	8	15 797	36,4
6	15	1	7	7	6 175	34,9
7	24	1	11	12	9 791	61,0
8	82	-	12	70	8 473	42,7

3. táblázat

JOGÁLLÁS, NÉPESSÉGSZÁM ÉS NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS 1910-BEN

A KÖZÉPFOKÚ ISKOLASZÉKHELYEK TÍPUSAIBAN

Megjegyzés: thj. = törvényhatósági jogú, rt. = rendezett tanácsú

Forrás: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, 1912. MSK (u.s.) 42.

A meglehetősen nagy számban egymagában működő tradicionális középiskola mindkét (főgimnázium és nem teljes gimnázium) változatával az 5-ös és a 7-es szintre sorolt települések a lélekszámot tekintve a középmezőnybe tartoztak, érdekes viszont a nem teljes gimnáziumok esetében a kiugró, második legmagasabb népességnövekedési ütem.

A 6-os és a 8-as iskolaszékhely típus, amelyeket a modern iskolatípusok a gimnáziumoktól függetlenül alkotnak, jellemzően alacsonyabb átlagos lélekszámú településekből állnak, a 6-os típusnál ráadásul a legkisebb népességnövekedést mutatják.

A következő lépésben az egyes szintekre sorolt települések foglalkozásszerkezetét vizsgáljuk a keresőknek a foglalkozási ágazatok közötti megoszlása alapján. (4. táblázat)

Ha a középfokú oktatás intézményi differenciálódását mint folyamatot tekintjük, akkor a fenti táblázat adatai által mutatott képet úgy is értelmezhetjük, hogy a teljes értékű differenciálódás a nagynépességű és gyorsan növekvő, modernebb foglalkozási szerkezetű nagyvárosokban ment végbe (1-es és 2-es szint). A folyamat másik oldalán, ahol nem történt differenciálódás, és csak gimnázium működött tovább, azaz az 5-ös szintre sorolt településeken markáns agrár jelleget láthatunk a foglalkozási adatoknál. Meglepő ugyanakkor, hogy a meglehetősen alacsony agrár kereső mellett az ipari foglalkoztatott arány (ami alighanem a hagyományos kézműves iparosságot takarja) a 7-es szintre sorolt településeken a legmagasabb, ahol túlnyomó részt a nem teljes gimnáziumokat találtuk. A 3-as, 4-es és a 6-os szintre sorolt települések foglalkozási szerkezete átlagosnak mondható. Végül a differenciálódási folyamat harmadik oldalaként a 8-as szintre beosztott, csak polgári iskolával rendelkező települések esetén a magas agrár kereső arány érdemel figyelmet, amely az 5-ös szint csak gimnáziumot működtető helységeihez áll igen közel, noha az ipar és a kereskedelem-hitel arányszámai némileg magasabbak azokénál. A fenti foglalkozási adatok jelzés értékűek, csak az előzetes tájékozódást szolgálják, a későbbiekben részletesebb adatokat bevonva pontosabb megállapításokra juthatunk.

Szint	Települések száma	Mezőgazdaság	Ipar	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Közszolgálat és szabadfoglalk. értelmiség
1	9	13,5	34,6	8,2	5,8	7,1
2	19	15,7	33,1	8,3	5,5	7,4
3	26	28,2	27,5	6,6	3,4	6,7
4	18	28,3	30,0	6,8	5,0	7,0
5	37	40,2	23,5	5,9	3,2	5,4
6	15	24,8	31,6	7,4	4,5	7,1
7	24	22,9	38,2	6,5	3,6	6,2
8	82	39,7	26,8	7,6	4,2	5,2
1–8	<i>átlag</i>	<i>26,9</i>	<i>30,0</i>	<i>7,3</i>	<i>4,5</i>	<i>6,4</i>

4. táblázat

A KERESŐK ARÁNYA FOGLALKOZÁSI ÁGAZATOK SZERINT 1910-BEN

A KÖZÉPFOKÚ ISKOLASZÉKHELYEK TÍPUSAIBAN

Forrás: A *Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként.* Budapest, 1913. MSK (u.s.) 48.

Szemponctunkból lényeges, sőt kulcsfontosságú kérdés ugyanis, hogy az adott típusba sorolt települések társadalmának foglalkozás szerinti összetétele milyen módon hozható szorosabb összefüggésbe az ott működő iskolatípussal vagy iskolatípusok együttesével. A foglalkozási szerkezet jelentőségét a korábban idézett és hivatkozott Vörös Károly megközelítése alapján értelmezhetjük, aki a munkamegosztás kifejtettségét tekinti a város, a városi társadalom előfeltételének. Ezt a kifejtettséget értelmezhetjük úgy is, hogy a hagyományos és a modern vagy polgári társadalmi csoportoknak valamilyen együttélését is jelenti egy településen belül, de már az utóbbiak dominanciájával. Ez viszont a többféle képzési célú, differenciált iskola-kínálatot is feltételezi. Ez a felfogás meglehetősen jól ráillik az 1-2-es szint városaira, amelyek mind a népességszám tekintetében, mind a kifejlett, „megfelelő szélességű belső munkamegosztást” mutató foglalkozási szerkezettel összhangban állva az iskolafajták legteljesebb kínálatával rendelkeztek.²³

A másik lehetséges megközelítés szerint az egyes foglalkozások csoportosajátos iskolahasználata szempontjából lehet fontos a városi társadalom foglalkozásszerkezeti megoszlása. Ez Vörös Károly előbbi gondolatmenetével összhangban áll, annak továbbvitele annyiban, hogy ahol nem fejlődött ki valamilyen arányos foglalkozási szerkezet, ott valamely csoport túlsúlya jelentkezik. Beluszky Pál szerint például ez a túlsúly a magyarországi dualizmus kori városfejlődés esetében a közhivatalok „letelepedése” következtében a közhivatalnoki-értelmiségi réteg túlsúlyát jelenti, a polgárosodás fejletlensége miatt természetesen magas agrárkereső aránnyal.²⁴ Ezt a karaktert az 5-ös és a 7-es szint iskolaszékhelyei esetében feltételeztük, miután a hivatalnok-értelmiségi csoport reprodukciós törekvése elsősorban a gimnázium felé irányult. Feltevésünk nem igazolódott be, a közszolgálati és szabad

²³ „...a fejlődőképesnek bizonyult, gazdasági és adminisztratív funkciói nyomán gazdagon, sokoldalúan rétegződő társadalmi szerkezetű város lesz elsősorban képes sokféle típusú művelődési intézmény fenntartására is [...] Így pl. a régi, hagyományos, elsősorban humán jellegű iskolavárosok mellett a gazdasági központi funkciók bázisán fejlődött városokban már új típusú iskolák is megjelentek: műszaki, közgazdasági képzéssel.” Vörös: *A magyarországi városfejlődés a dualizmus korában (különös tekintettel Kaposvár fejlődésére)*, 195.

²⁴ Beluszky: *Magyarország történeti földrajza*, 173–175.

értelmiség aránya önmagában nem mutat túlsúlyt ezeknél a településeknél, így ezt a hipotézist az egyes települések esetében külön-külön kell a későbbiekben részletesen vizsgálni.

Mint korábban már röviden kitértünk rá, a középiskolák diákságát egyre nagyobb részben a helybeliek gyerekei adták. Ezen belül a két középiskola típus között is jelentős volt a különbség a modern változat, a reáliskola javára.²⁵ Ez nem is annyira meglepő, tekintve az alreáliskola kezdeti, a polgári iskoláéval jórészt egybeeső képzési szerepkörét. (Azonban emlékeztetünk arra, hogy számuk, de diáklétszámuk sem érte el a gimnáziumok egyötödét.) Ugyanakkor, ha jobban megvizsgáljuk a részletes adatokat,²⁶ látható, hogy ebből a szempontból a gimnáziumok is széles skálán szóródtak, az egyik inkább helyi diákokat, a másik viszont elsősorban a vonzáskörzetéből származó diákokat oktatott, azaz központi szerepkört adott a városnak. A modern felső középfokú iskolafajták inkább az előbbiekhöz hasonlítottak, mivel képzési céljuk többnyire az urbanizáltabb, modern társadalmi csoportok gyermekei számára nyújtott könnyebben elérhető érvényesülési lehetőségeket.²⁷

Végül ismét meg kell jegyeznünk, hogy a foglalkozási szerkezet adatai további finomításra szorulnak: többek között fontos lenne kimutatni a hagyományos, önállóként űzött kisipar súlyát az ipari foglalkozások közt, a képzett munkásság, a házi cselédek jelenlétét stb., amire a népszámlálások adatai remek lehetőséget nyújtanak. Az így pontosított foglalkozási adatokon túlmenően azonban olyan „modernizációs” jellemzőket is figyelembe kell vennünk, mint az alfabetizáció, a középiskolát végzettek és egyéb műveltségi mutatók, valamint a tőke- és hitelviszonyok mutatói.²⁸

A modernitás egyik fő dimenziója a nemzetállam-építés. Ebből a szempontból lényeges volt a magyar mint államnyelv terjedése és terjesztése az intézményes oktatás útján. Ez a feladat számos konfliktust és problémát generált a többnemzetiségű Magyarországon. Az oktatás vonatkozásában ezért kiemelten fontos a vizsgált iskolaszékhelyek magyar anyanyelvű és magyarul tudó népességének aránya, amely mutatók az írni-olvasni tudás mérőszámaival együttesen jelezhetik az iskolai nyelvvoktatás eredményességét, de az általában magyar nyelvű oktatás keresletére vonatkozóan is fontos háttér információval szolgálnak.

A kulturális mutatók nem vezettek merőben új felismerésekhez, lényegében illeszkednek a székhelytípusokról szerzett eddigi ismereteinkhez. Ami azonban meglepő, az, hogy a 6-os szint székhelyein milyen alacsony mind a magyar anyanyelvűek, mind a magyarul beszélni tudók aránya. Ennek magyarázata az, hogy az erre a szintre sorolt települések döntő többsége az ország nemzetiségi többségű peremvidékein fekvett, ezen a szinten található a korábban is említett öt állami alapítású, polgárral egybekapcsolt felsőkereskedelmi iskola, melyek 1885–1890 között kezdték meg működésüket. Ugyancsak meglepő a 2-es szintre sorolt nagy átlagos népességű városokban tapasztalható alacsony magyarnyelvűség, noha a magyarul

²⁵ 15, majd 17%-kal több realista volt helybeli az 1890/91-es, illetve az 1890/95-es tanévben, összességében 60% körüli aránnyal. *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszadik jelentése*. Budapest, 1892. [1890/91. tanév] 120–133.; *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonötödik jelentése*. Budapest, 1896. [1894/95. tanév] 434–447.

²⁶ *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszadik jelentése*, id. mű; *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyűlés elé terjesztett huszonötödik jelentése*, id. mű.

²⁷ Karády: *A középiskolai elitképzés első történelmi funkcióváltása (1867–1910)*, 667.

²⁸ Ebben a vonatkozásban elsősorban Gál Zoltán eredményeire számíthatunk: Gál Zoltán: *A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben*. In: Németh Zsófia – Sasfi Csaba (szerk.): *Kőfállal, sárpalánkkal... Várostarténeti tanulmányok. Rendi társadalom – polgári társadalom 7*. Debrecen, 1997. 50–65.

beszélni tudás már nem mutat olyan nagy lemaradást a többi szint értékeitől. Ezen városok esetében is elhelyezkedésükben található a magyarázat: az erre a szintre sorol 19 város közül 6 található a mai Magyarország területén.

Szint	Települések száma	Magyar anyanyelvű	Magyarul beszélni tud	Ír és olvas
1	9	80,6	92,8	73,3
2	19	59,8	78,3	68,3
3	26	82,2	92,2	69,1
4	18	76,8	89,7	71,5
5	37	81,8	86,7	67,2
6	15	26,9	52,7	69,0
7	24	72,6	85,6	69,6
8	82	71,5	83,1	65,3

5. táblázat

A KULTURÁLIS ALAPMUTATÓK 1910-BEN A KÖZÉPFOKÚ ISKOLASZÉKHELYEK TÍPUSAIBAN

Forrás: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész.*

A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. MSK (u.s.) 42.

Összegzés

A modernizálódott magyarországi fiú középfokú iskolahálózat 20. század eleji helyzetét elemeztük abból a célból, hogy megállapítsuk, milyen mértékben haladt előre az oktatási intézmények differenciálódásának folyamata, és mely településtípusok milyen módon voltak ennek az új iskolatípusok meggyökeresedésével megvalósuló történetnek a hordozói. Ezt két szempontból gondoljuk figyelemre méltónak. Egyrészt azért, hogy láthassuk, milyen választási szabadsága volt a fiát taníttatni akaró szülőknek abban, hogy milyen típusú műveltséget, melyik iskolatípusban szerezzen meg a gyermeke. Ennek történeti jelentőségét pedig növeli az – és ez a másik meghatározó szempontunk –, hogy a statisztikai adatok és a kortárs vélemények szerint a helybeli diákok aránya folyamatosan növekedett a korszakban. Ezek a folyamatok pedig kijelölik azokat a helyszíneket, alapvetően kisebb-nagyobb városokat, amelyek társadalmából toborzódott a dualizmus értelmisége és szélesebb középosztálya. Másrészt fogalmazva azokat a helyeket kerestük, ahol koncentráltabb a tanulás útján történő felemelkedés esélye.

Elemzésünk eredményeként megállapítottuk, hogy a kiemelkedő központi szerepkörű, modernizálódott nagyobb városok oktatási kínálata kiegyensúlyozott volt, a hagyományos és modern iskolatípusok egyaránt választhatók voltak. Meglehetősen sok városban a hagyományos középiskola, a gimnázium csak részlegesen egészült ki modern iskolatípussal, nagyobb számban a polgári iskolával, valamivel kevesebb, de még mindig jelentős számú esetben tanítóképzővel. Az előbbi a gimnázium alsó tagozatának tehermentesítését jelenthette, az utóbbi alternatívát a gimnáziumi érettségi és a tanítói képezés között.

Megállapítottuk azt is, hogy – mintegy a rendszer történeti hagyatékaként – viszonylag sok helyen csak a régi középiskola, a gimnázium működött, sok esetben egyfajta iskolai kényszerpályát nyitva székhelye és annak szűkebb környéke fiatalemberei számára. Azonosítottuk azokat a nem túl nagyszámban fellelhető településeket, ahol csak modern középfokú iskola létesült. Ezek között a legmarkánsabb jelenségnek az állami polgári és a ráépülő, ugyanakkor állami felsőkereskedelmi iskola számított, amelyeket az ország peremvidékén, nem magyar nyelvű területeken állítottak fel 1885–1890 között.

Végül némileg szemügyre vehettük azt a 82 település alkotta típust, ahol csak polgári iskola létezett. Ezek az iskolák igen kis mértékben szolgálhatták a hosszú, érettségéhez kötődő tanulmányi vagy foglalkozási pályákra felkészülést, azonban egyfajta középszintű városi műveltség és nemzeti öntudat széles körű átadásával jelentős szerepet tölthettek be a kisvárosok világában. Összeállított adatbázisunk bővíthető és fejlesztendő: mindenekelőtt a mennyiségi dimenzió, az iskolák és diákjaiknak száma adhatna lehetőséget eddigi megállapításaink és felvetéseink jobb megalapozására és ellenőrzésére. Igen lényeges további lépés lehet az alapító és a fenntartó figyelembevétele, továbbá annak kiderítésére, hogy az iskolák szervelesen, jórészt az adott székhelyváros társadalmának erőfeszítéseként vagy külső erőhatásokra, egyházi vagy állami szándékok nyomán jöttek létre, maradtak fenn.

Meggyőződésünk, hogy az általunk összeállított és az előbbieken elemzett adatbázis hasznos kiindulási alapja lehet az egyes középfokú iskolaszékhely települések társadalomtörténeti szemléletű feldolgozásának. Annak során pedig választ kereshetünk arra az alapvető kérdésre, hogy a középfokú oktatás miként vált egyre nagyobb arányúvá, hogyan terjedt szét a társadalmi térben, és milyen társadalmi csoportokat ért el. Az ilyen irányú lokális elemzések igénye nem újkeletű,²⁹ különösen az iskolázás felekezetsajátos viszonyainak kutatása során fogalmazódott meg hasonló szempontú törekvés.³⁰ Azonban szisztematikus, többé-kevésbé egységes szemléletű megvalósításuk ez idáig várat magára.

²⁹ „...a középiskolák mobilitásban játszott szerepének részletesebb vizsgálata csak az adott városok helyi társadalmának belső mozgásfolyamataival összekapcsoltan lehetséges.” Timár Lajos: *Az oktatási rendszer és az értelmiség reprodukciója a két világháború között Magyarországon*. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, 1995. 582–587., idézet: 585.

³⁰ „A helyi piacon a helyzet ennek ellenére igencsak eltérhetett az általános trendtől. [...] Mindenütt meghatározónak bizonyult az, hogy milyen középiskolákból áll össze a helybéli kínálat, és milyen volt a jelentkező iskolai kereslet felekezeti összetétele. A lokális piacok így kialakult erőviszonyai valójában mindenütt különleges tárgyalást érdemelnének. Karády Viktor: *A vallási szegregáció és iskolai piac: más vallású diákok a felekezeti gimnáziumokban (1868–1944.)*. In: Karády Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945)*. Budapest, 2000. 176. Ugrai János pedig az iskolatörténet hagyományos műfajának megújítása kapcsán fogalmazott meg részben hasonló elképzeléseket. Lásd: Ugrai János: *Intézménytörténeti megközelítések és a helytörténetírás. Interdiszciplináris megfontolások a helytörténetírás okulására*. In: Lengvári, István – Palkhoffer Mónika – Vonyó, József (szerk.): *Az ember helye, a hely embere. Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás. A helytörténetírás módszertani kérdései*. Pécs, 2019. 267–281.

FÜGGELÉK

Az egyes hierarchiaszintek alá sorolt iskolaszékhelyek neve
(**törvényhatósági jogú város**, rendezett tanácsú város, *község*)

1-es szint

Arad, Debrecen, Győr, Kassa, Nagyvárad, Pécs, Sopron, Szeged, Temesvár

2-es szint

Baja, Besztercebánya, Igló, Késmárk, **Kolozsvár**, Máramarossziget, **Marosvásárhely**, **Miskolc**, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagyszeben, **Pancsova**, Pápa, **Pozsony**, **Szabadka**, Szombathely, **Újvidék**, Veszprém, **Zombor**

3-as szint

Balázsfalva, Brassó, Csiksomlyó (Várdotfalva), Csurgó, Eger, Eperjes, Esztergom, Felsőlövő, Kalocsa, **Kecskemét**, Kiskunfélegyháza, Léva, Lócse, Losonc, Nagyenyed, Nagykőrös, Sárospatak, **Selmebánya (és Bélabánya)**, Szamosújvár, Szarvas, **Szalmárnémeti**, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, **Székesfehérvár**, Ungvár, Zalaegerszeg

4-es szint

Békéscsaba, Beszterce, **Hódmezővásárhely**, Kaposvár, Kézdivásárhely, Kőszeg, Lugos, Nagykároly, Nagyszombat, Nyíregyháza, Nyitra, *Rákospalota*, Sátoraljaújhely, Segesvár, Sepsiszentgyörgy, Szekszárd, Szolnok, Zilah

5-ös szint

Balassagyarmat, *Békés*, *Belényes*, Beregszász, *Bonyhád*, Cegléd, Dés, Érsekújvár, Erzsébetváros, Fehértemplom, Fogaras, Gyöngyös, Gyulafehérvár, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Jászberény, Karcag, *Keszthely*, Kiskunhalas, Kisújszállás, Makó, Medgyes, Mezőtúr, Munkács, Nagybánya, Nagyikinda, *Naszód*, *Petrozsény*, Rimaszombat, Rózahegy, Rozsnyó, Szászváros, Szentes, *Szentgotthárd*, Trencsén, Vác, Zenta

6-os szint

Alsókubin, *Csáktornya*, Déva, *Homonna*, Karánsebes, Kismarton, Körmöcbánya, *Lippa*, Modor, Nagyróce, *Szepeshely*, *Turócszentmárton*, **Verse**, *Znióvár*alja, Zsolna

7-es szint

Aszód, Bártfa, *Brád*, Gyergyószentmiklós, *Gyöng*, Gyula, Kisszeben, **Komárom**, *Kunszentmiklós*, *Magyaróvár*, *Nagykálló*, *Nagyszalonta*, *Podolin*, *Privigye*, *Szokolca*, Szászrégen, Szászsebes, Szentgyörgy, Szilágyosmlyó, *Tata*, Torda, *Trsztena*, Újpest, *Újverbász*

8-as szint

Abony, Abrudbánya, *Alsólendva*, *Apatin*, *Balatonfüred*, *Bánffyahunyad*, *Barót*, Breznóbánya, *Budafok*, *Csongrád*, Dicsőszentmárton, *Ditró*, Dobsina, *Dunaföldvár*, *Erzsébetfalva*, *Felsővisó*, *Galgóc*, *Gálszécs*, Hajdúszoboszló, Hátszeg, *Hatvan*, *Hosszúfalu*, *Huszt*, *Kapuvár*, *Kiskőrös*, *Kisvárd*, Korpona, *Körmend*, *Kunszentmárton*, *Liptószentmiklós*, Nagykanizsa, *Marcali*, *Mátészalka*, *Mezőberény*, *Mezőkövesd*, *Mohács*, *Monor*, *Mór*, *Nagyatád*, *Nagybiccse*, *Nagymihály*, *Nagyszöllős*, *Nagytapolcsány*, *Óbecse*, *Oravicabánya*, *Oroszáza*, *Orsova*, *Paks*, *Palánka*, *Pásztó*, *Pinkafő*, *Poprád*, *Rákosliget*, *Resicabánya*, *Ruttka*, *Sajógömör*, *Salgótarján*, *Sarkad*, *Sárvár*, *Siklós*, *Somorja*, *Süme*, *Szenice*, *Szentelek*, *Szentendre*, *Szerbnagyszentmiklós*, *Szigetvár*, *Szilágycseh*, *Tapolca*, *Temeskubin (Kevevára)*, *Titel*, *Tokaj*, *Topolya*, *Törökbecse*, *Törökszentmiklós*, *Túrkeve*, *Újszentanna*, *Vágújhely*, *Verbó*, *Zayugróc*, *Zólyom*, *Zsombolya*.

CSABA SASFI

*The Secondary School Network and Cities in Hungary in 1910:
The Degree of Freedom in the Choice of Education*

The first part of this study summarizes the differentiation of the secondary education system starting from the education reform of 1949 until the turn of the century, explaining the new, modern school types. Then it examines the most common education paths of boys between 10 and 18 based on 1910 enrolment numbers and data about school choices after fourth grade. These paths had three potential goals: 1) getting into higher education by attending a gymnasium, 2) graduating from a modern high school and choosing a career requiring professional training, 3) acquiring a mostly practical education higher than primary school to meet the higher cultural standards of urban life. The second part of the text analyses the local variations of school types of the 1910 secondary education system, and the cases of multiple school type being available in the same area using a database created for this purpose. This analysis revealed a stratification in the old secondary school network where higher levels provided an increasing degree of freedom for parents and students in terms of education goals and school choices. We also discovered that the large, modernized cities had balanced education options, with both traditional and modern school types being available. In many other places, however, the old secondary school type called gymnasium was the only choice, forcing the youth of that city and the surrounding area onto one particular path. The database can be expanded, and can be used for planning coordinated, local analysis.